

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 144 2023

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Ingeborg Löfgren (uppsatser) och Tim Berndtsson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2024 och för recensioner 1 september 2024. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–43–8

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2024

Miscellanea

Arbetet och platsen

AV ELISE KARLSSON

För ett par år sedan började jag läsa Per Anders Fogelströms Stad-serie där *Mina drömmars stad* (1960) utgör första romanen.¹ Jag hade försökt någon gång förut, i tonåren, men det fäste inte riktigt då. Jag hade inget förhållande till den stad Fogelström beskrev, trots att Stockholm är min hemstad. Under min barn- och ungdom höll jag mig mycket i Rinkeby, förorten där jag växte upp. Om jag ville handla kläder eller böcker eller skivor åkte jag till Kista, på andra sidan Järvafältet. En del helger åkte vi bil till mina morföräldrar i Hägernäs eller min morbrors familj i Täby. Det hände så klart också att vi var inne i staden, i city där man kunde gå på restaurang eller bio, eller på andra platser i staden där det fanns muséer.

Men jag fick aldrig någon fullständig bild av staden, kände inte att den var min. Som vuxen, efter att ha levt ett helt liv i olika delar av Stockholm, ser jag miljöerna Fogelström beskriver framför mig på ett annat sätt. Jag förstår hur de gator han beskriver sträcker sig idag, kan se hur dagens stad växt eller sprängts fram under historiens gång, och jag kan se framför mig den stad eller städer som en gång funnits under dagens stad. När jag läser Fogelström vet jag vad som har kommit efter på de platser han målar upp.

Fogelströms bok är också en bok om arbetarnas Stockholm. De platser som de under slutet av 1800-talet och fram till 1960-talets slut gjorde till sina. För att det var de platser som fanns tillgängliga för dem, men kanske också för att det till slut blev *deras* platser, platser att känna stolthet över. En arbetarnas gemenskap.

Här finns de så kallade skötsamma arbetarna, som Emelie, hon som vi följer från det att hon är liten flicka och till slutet av hennes liv. Hon som är ansvarstagande till den grad att hon knappt hinner njuta av det goda liv hon med mycket möda bygger för sig själv och andra. Men här finns också de som tycker att arbetet är förhatligt, som hellre stjäla, sjunger och super än skapar pengar åt andra. Eller de som är duktiga men osolidariska entreprenörer, som lyfter sig upp till en annan inkomstnivå, men också ut ur ge-

menskapen. Här finns också Emelies bror August, som adopteras bort till en rik familj och blir direktör. Ändå vävs hans liv i Fogelströms böcker samman med arbetarklassens – hans plats är det Södermalm där han tillbringade sina första år, här känner han sig fortfarande hemma. Även om hans tillhörighet där är prekär.

Platsen är det som sammanför människorna i Fogelströms böcker – platsen som klassmarkör, som tecken på tillhörighet. Platsen som utgångspunkt för gemenskap.

Det är en utgångspunkt för gemenskap som är värd att fundera över även idag. I litteraturen men också i politiken.

Platsen har varit central också i mitt eget skrivande. Från *Linjen* (2015) och framåt, har jag skrivit en serie böcker som på olika sätt förhåller sig till centrum och periferi i samhället. Tydligast är det kanske i *Klass* (2017), som följer huvudpersonen Héléne medan hon rör sig mellan sin uppväxtförort Rinkeby och universitetet, en rörelse som är både bildlig och bokstavlig, i en bok som präglas av Hélénes många buss- och tunnelbanresorna mellan plats och klass.

Jag hade skrivit två böcker innan *Linjen* kom, men det var först med den som jag insåg att jag ville förhålla mig till min uppväxtplats Rinkeby i mitt skrivande. Att det var oundvikligt. Jag tror att jag har haft en rädsla för det, för att Rinkeby är en symbol för så många saker. Och för att det är en plats i ständig förändring, för att jag inte har någon direkt erfarenhet av den plats som det är idag, efter att ha levt halva mitt liv på andra ställen. Ändå är det den plats där jag tillbringade mina första tjugotre år. En plats som lärde mig det mesta om livet, om gemenskap och svårigheterna med att skapa gemenskap utifrån en plats. Och utifrån en klass.

I förhållande till Rinkeby kan jag känna mig som August när han i *Barn av sin stad* (1962), den andra romanen i Stad-serien, kastas ut ur sitt sammanhang och sedan lever större delen av sitt liv någon annanstans. Jag som dessutom haft andra förutsättningar än många av de jag växte upp med. Samtidigt känner jag liksom August en solidaritet med platsen. En vilja att ta i försvar och att göra det som går för att de som lever där ska få ett bättre liv. För mig har en del av den längtan blivit att skriva om platsen och låta den ta utrymme i mina texter på ett annat sätt än den gör i många diskussioner i offentligheten.

Min roman *Klass* fick ett slags uppföljare i *Smuts* (2021). Där följer vi än en gång Héléne, men ett antal år senare, en bra bit från uppväxten i Rinkeby. Hon befinner sig i vanliga fall i periferin av kulturvärlden, men dras nu in i centrum igen. Hon betraktar och deltar i elitens spel. Och hennes blick på den är säregen, präglad av uppväxten. Hon är inte en outsider här, hon kan koderna. Men det är inte platsen hon solidariserar sig med. Hon drar sig inte för att förråda den. Hennes blick på samhället präglas av uppväxten i Rinkeby, precis som Emmas blick i *Linjen* och *Gränsen*, även om de är olika personer och drar olika slutsatser om sin uppväxt.

På senare år har diskussionen om förorten alltmer glidit över till att handla om förorten som en våldsam plats, vars våld börjat påverka resten av samhället. Under min uppväxt talade man om Rinkeby som en problemförort främst utifrån de höga arbetslöshetstalen, även om associationen mellan förort och kriminalitet fanns redan då.

Våldet i förorten och dödsskjutningarna känns samtidigt inte abstrakta för mig, även om våldet i förorten såg annorlunda ut när jag växte upp. Jag kan se framför mig de människor som drabbas av det. Jag känner till de platser där våldet sker – pizzerian med den bästa pizzan i stan, garaget där vi hade vår bil, porten bredvid min port.

Under den tid då jag växte upp var det inte lika enkelt att importera vapen. Det var på många sätt ett annat samhälle, som trots svängremspolitik och ekonomiska problem inte var ett ojämnt samhälle på samma nivå som dagens Sverige. Men reflexen hos politiker att lägga hela bördan av problemen på dem som samhällsproblemen drabbar mest, var stark redan då. Förorten ses som förortens problem, inte samhällets.

Förortsskildringar har blivit som en egen genre i den svenska litteraturen. Men man pratar sällan om den som tillhörande arbetarlitteraturen. Kanske för att det som förenar böcker som Hassan Loo Sattarvandis *Still* (2008), Marjaneh Bakhtiaris *Oändligt underbart* (2022) och Nora Khalils *Yani* (2022) inte så mycket är arbete eller klassmedvetenhet, som ett slags platsmedvetenhet – en medvetenhet om vad det innebär att vara ifrån eller höra hemma på en plats som inte anses vara en del av samhället. Det är böcker som skildrar de särskilda problem som uppstår på en plats som samhället har utsett till en no-go-zon. I mina ögon är det här samtidigt några av de mest intressanta klasskildringarna som skrivs på svenska idag.

Platsen har blivit en klassindikator i det Sverige där bostadsmarknaden och skolan blivit alltmer segregerade. Vissa grupper associeras också mer med vissa platser, med vissa klasser. Och jag tänker att det är relevant även för arbetarlitteraturen. Arbetarlitteraturen handlar om arbetarklassen, inte om identiteten som arbetare i sig. Klassmedvetenheten och kritiken mot klasshierarkierna försvinner när man inte förenas på arbetarplatser och genom fackföreningar. Men inte behovet av att samlas, förenas. Inte klassen i sig.

I en föreläsning på Konstnärsskolan, utifrån Audre Lordes författarskap, beskriver Judith Kiro ett besök hon gjort i Ställbergs gruva. Ställberg är en bygd som präglas av den nedlagda gruvan, av tomheten som kommit i dess ställe. Inte bara avsaknaden av arbete, utan också av gemenskap. En gemenskap som nationalistiska rörelser är snabba att försöka locka med. Nu vill man i Ställberg göra ett försök att bygga en ny plats kring kulturutövandet, i ett försök att hitta en ny berättelse om det gemensamma.

Jag tänker att platsen är en av de möjliga utgångspunkterna för gemenskap. Förorten. Orten. Men också bruksorten, glesbygden. Men en stor fråga är hur vi får de perifera platserna, de som är långt ifrån maktens centrum, att se att de angår varandra. Hur

skapar vi en gemenskap bortom platserna, både arbetsplatserna och bostadsplatserna? Och hur gör vi för att få syn på den arbetarlitteratur som inte har arbetet och arbetsplatsen som utgångspunkt, som utgår ifrån andra former av gemenskap? Hur får vi syn på de trådar som löper mellan Mats Jonssons skildring av Bollstabruk och Nora Khalis av Botkyrka?

Det finns ett parti i fjärde delen av Fogelströms Stad-serie, *I en förvandlad stad* (1966) där han låter Emelie reflektera över de förändringar hon sett över tiden, i staden och sig själv. Jag skulle vilja avsluta med det, eftersom det så väl sammanfattar hur människa och plats vävs samman. Och hur arbetarlitteraturen i så hög grad handlar om både människans grundläggande materiella villkor och om hennes existentiella frågor.

”Ibland kunde Emelie undra om hon drömt”, skriver Fogelström

Var det verkligen möjligt att detta var samma gata som hon mindes sedan hon var barn. Då en gropig ojämn landsväg, inhägnad av plank och små låga hus. För att bättre minnas gick hon en söndagsförmiddag Åsögatan ut mot berget. Där hade naturligtvis också mycket nytt kommit till, gatan hade skurits ner i berget, dess södra sida bebyggts med hyreshus. Men på norrsidan var det som förr, kåkarna låg kvar i sina trädgårdar, avlövade träd reste sig över planken. Till och med huset där hon bott som barn fanns kvar – hur länge till?

[---]

Som om staden befolkades av skuggor, livet bara var ett hastigt förbiilande skuggspel. Några år till och människorna som nu gick omkring på gatorna skulle vara borta, leva kvar som minnen en tid, sedan suddas ut och helt försvinna. Medan staden fortsatte att förändras, hus revs och byggdes. Som om stenen ägde mer liv än människan, människan bara var skuggan som ett ögonblick föll över stenen.²

I den skugga som faller över stenen blir människan enbart människa, varken arbetare eller överklass. Istället blir det vi delar synligt – flyktigheten i vår närvaro i staden och i livet. Samtidigt synliggör Fogelström något av det bestående i det vi bygger gemensamt; staden som Fogelström skildrat, och som vi som kommit efter honom fortsätter att skildra.

NOTER

- 1 Stad-serien består av Per Anders Fogelström, *Mina drömmars stad*, Stockholm 1960; *Barn av sin stad*, Stockholm 1962; *Minns du den stad*, Stockholm 1964; *I en förvandlad stad*, Stockholm 1966; *Stad i världen*, Stockholm 1968.
- 2 Per Anders Fogelström, *I en förvandlad stad* (1966), Stockholm 1988, s. 148–149.